Atıf – Citation: **Metin, H.-Yardimciel, A.-Bingöl, A.-Durukan, A. 2025, "Borluk Vadisi'ndeki Süvari Figürlü Kaya Üstü Resime (Petroglif) Yönelik Güncel Bir Değerlendirme",** ***Amisos*****, 10/19, 370-379**
DOI: 10.48122/amisos.1828942

AMİSOS / *AMISOS*
Cilt/*Volume* 10, Sayı/*Issue* 19 (Aralık/*December* 2025), ss./*pp*. 370-379
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1828942

Özgün Makale/ *Original Article*

Geliş Tarihi/*Received*: 23. 11. 2025
Kabul Tarihi/*Accepted*: 01. 12. 2025

BORLUK VADİSİ'NDEKİ SÜVARİ FİGÜRLÜ KAYA ÜSTÜ RESİME (PETROGLİF) YÖNELİK GÜNCEL BİR DEĞERLENDİRME

A CURRENT EVALUATION OF THE CAVALRY-FIGURED ROCK PAINTING (PETROGLYPH) IN THE BORLUK VALLEY

Hüseyin METİN – Ayhan YARDİMCİEL – Akın BİNGÖL – Abdulhadi DURUKAN∗

Öz

Kaya üstü resimlerin tarihlendirilmeleri bugünkü teknoloji ile bile oldukça zordur. Son zamanlarda bu konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Boyalı olan kaya üstü resimlerdeki pigment analizleri ya da liken analizleri bunlar için örnektir. Bu doğrudan bir tarihleme kriteri taşımasa da geniş aralıklı bir tarihe işaret etmektedir. Hali hazırda geçerli olan tarihlendirme yöntemlerinden birisi tipolojik tanımlama ve analojidir. Bu bakımdan Borluk Vadisi'nde bulunan kaya üstü resimleri (petroglif) içerisinde tek bir betimleme ile temsil edilen süvari figürü bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Borluk Vadisi, Kars Merkezin 6 km. güneydoğusunda bulunmaktadır. Vadideki kaya üstü resimlerin en yoğun olduğu alan Azat ve Mağaracık köyleri arasındadır. Bu lokasyon yaklaşık 4 km. uzunluğundadır. Vadinin kuzey yamaçlarında 160 civarında kaya üstü resim tespit edilmiştir. Vadi boyunca devam eden bu resimlerin bir kısmı Kervan ve Katran isimli iki panoda

∗ Sorumlu Yazar/*Responsible Author*: Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars/Türkiye. E-Posta: arkeologmetin@hotmail.com ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6790-4096
Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars/Türkiye. E-Posta: ayhanyardimciel@gmail.com ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4196-2102
Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars/Türkiye. E-Posta: akınbing@hotmail.com ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8591-8915
Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars/Türkiye. E-Posta: abdulhadidurukan@hotmail.com ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5624-0415

betimlenir. Kaya üstü resimlerde geyik, dağ keçisi, kurt, ceylan ve at gibi çeşitli hayvan betimlemeleri bulunmaktadır. Çalışma konusu süvari betimi bu iki pano dışında farklı bir lokasyonda tek bir örnekten oluşur. Yapılan çalışmalarda Borluk Vadisi'ndeki kaya üstü resimler bütüncül değerlendirilmiş ve Paleolitik Çağ'dan Tunç Çağı'na kadar farklı tarihlemeler önerilmiştir. Oysa atın binek hayvanı olarak kullanılması II. binyılın ilk çeyreğinde olmuştur. Süvari betiminin de en erken Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmesi TPQ'dur. Borluk Vadisi kaya üstü resimlerinin de aynı tarihlerden olması olasıdır. Bu bağlamda, Borluk'taki kaya üstü resimleri içerisinde tek bir örnek de olsa süvari betiminin tarihsel bir döneme işaret etmesi diğer resimlerden ayırt eden öneme sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaya Üstü Resimler, Petroglif, Süvari, Borluk Vadisi, Orta Tunç Çağı.

Abstract

Dating rock paintings is quite difficult, even with current technology. Various recent studies have been conducted on this topic. Pigment or lichen analyses on painted rock paintings are examples. Even these analyses do not provide direct dating, but rather indicate a specific date range. One of the currently accepted dating methods is typological description and analogy. Therefore, a single depiction of a cavalry among the rock paintings (petroglyphs) found in the Borluk Valley constitutes the subject of this study. Borluk Valley is located 6 km southeast of Kars city center. The area with the highest concentration of rock paintings in the valley is between the villages of Azat and Mağaracık. This location is approximately 4 km long. Around 160 rock paintings have been identified along the northern slopes of the valley. Some of these paintings, which extend along the valley, are depicted on two panels called "Kervan" (Caravan) and "Katran." The rock paintings depict various animals, including deer, mountain goats, wolves, gazelles, and horses. The cavalry depiction in question consists of a single example from a different location, in addition to these two panels. Studies have holistically evaluated the rock art in the Borluk Valley, proposing various datings ranging from the Paleolithic Age to the Bronze Age. However, the use of horses as mounts occurred in the first quarter of the second millennium BCE. The earliest date for the cavalry depiction is the Middle Bronze Age (TPQ). It is possible that the Borluk Valley rock art also dates from the same period. In this context, the fact that the cavalry depiction, even a single example among the rock art in Borluk, indicates a historical period demonstrates its distinctive significance.

Keywords: Rock Paintings, Petroglyph, Cavalry, Borluk Valley, Middle Bronze Age,

1. Giriş

Kaya üstü resimler (petroglif) genel olarak Paleolitik Çağ'dan Orta Çağ'a değin farklı coğrafyalarda yapılmış bir kaya sanatıdır.[1] Bu resimler açık arazideki kayalık alanlar ile mağaralara duvarlarına çizilmişlerdir. Resimlerin hangi dönemde ve hangi sebeple çizildiği çeşitli yöntemlerle anlaşılmaya çalışılmaktadır.[2] Kaya resimlerindeki av sahneleri ve ritüelleri, çeşitli hayvan betimleri ve konuları iç içe girmiş resim panoları insanların günlük yaşamından inanç sistemlerine değin önemli bilgiler sunmaktadır.[3] Kaya resimleri yapıldıkları bölgenin hayvan türlerini göstermesi bakımından ayrıca öneme sahiptir. Bunlar üzerinden günümüzde nesli tükenmiş hayvan türlerinin izlerine rastlamak mümkündür.[4] Borluk Vadisi olarak literatüre giren Kars merkeze bağlı Ataköy ve Azat köyleri arasındaki vadideki kaya üstü resimler farklı hayvan türlerinin bir arada betimlendiği önemli bir bölgedir. Kaya üstü resimlerin yoğun olduğu bölüm de bu lokasyondadır. Vadinin kuzey bölümündeki kayalık alanların uygun bölümleri kaya üstü resim alanı olarak tercih edilmiştir. Kervan ve Katran panoları Borluk Vadisi'nin en önemli kaya üstü resimlerini barındırır.[5] Bunlar dışında muhtelif

[1] Metin 2018, 164-176; Özgül 2021, 782-81; Beyazıt-Göktürk 2022, 1-37.
[2] Devdney-Kidd 1962, 11
[3] Çiftçi 2023, 1179.
[4] Sainz-Toca 2003, 76.
[5] Yardimciel *ve diğ.* 2016, 54.

yerlerde farklı kaya üstü resimler de bulunmaktadır.[6] Vadideki kaya üstü resimler keçi, geyik, ceylan, domuz, kurt ve at gibi hayvanlardan oluşmasının yanı sıra, farklı aktivite halinde insan betimlerine de rastlanır.[7] İnsan betimlemelerinden birinde cepheden, kolları yanlara açık bir insan ve yürür vaziyetteki hayvan görüntüsü burada bir av sahnesinin olduğuna işaret etmektedir. Bir diğeri ise bu çalışmanın konusu olan süvari betimli figürdür. Bu figürü önemli kılan ve karşılaştırmalı analizlerle detaylı incelenmesinin amacı tarihleme için veriler sunmasıdır.

2. Borluk Vadisi

Borluk Vadisi, Kars merkezin 6 km güneydoğusunda Azat köyünden başlayıp, doğusundaki Borluk köyüne kadar uzanmaktadır (Fig. 1). Vadi içerisinde aynı adla anılan bir çay bulunmaktadır. Batısındaki Azat köyünde Borluk Vadisi'ndeki kaya üstü resimlerle ilintili olabilecek Erken Tunç Çağı'na tarihlenen bir höyük bulunmaktadır.[8] Borluk Vadisi'ni özel kılan her iki tarafında kaya üstü resim yapmaya elverişli düz alanlar sunan andezit kayalıkların varlığıdır. Bu sebeple dönem insanı bu kayalıkların muhtelif yerlerinde bol miktarda kaya üstü resim yapmıştır. Kazıma-vurgu ve çizgi teknikleri ile yapılan resimlerde hayvan betimlerinin yoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.[9] Bu betimlerdeki detaylar aynı zamanda türlerin ayırımında başlıca unsur olmuştur. Ayrıca bu detaylar hayvan ve insan anatomisine orantı bakımından uygundur. Bu tür orantısal kurgu ile çizilen resimler, resim sanatını icra eden dönem insanının çevresiyle bütünleşik ve gözlemsel analizini harmanladığı bilgilerini kayalara yansıtarak, bu resimleri sanat eserine dönüştürmüştür. Borluk'daki kaya üstü resimler, bir gerçeği daha ortaya koymaktadır: resimlerin çizildikleri dönemde hayvan çeşitliliğinin fazla olması, bölgenin flora ve faunasının zengin olduğunu göstermektedir (Şekil 1).[10]

3. Kaya Üstü (Petroglif) Resimlerindeki Süvari Betimlemesinin Tarihsel Süreci

Kaya üstü resimlerin tanımlanmasından çok, tarihlemelerinde sorun yaşanmaktadır. Çünkü söz konusu resimler çok geniş bir zaman silsilesinde ve geniş bir coğrafyada fazla tipolojik gelişim gösterilmeksizin çizilmişlerdir. Son zamanlarda özellikle mağara resimlerinde kullanılan boyalar üzerinde arkeometrik analizler yapılmaya başlanmıştır.[11] İlave olarak kayalar üzerinde zamanla oluşan bitkisel tortuların analiz çalışmalarına konu edildiği yeni gelişmelerin olduğunu da belirtmek gerekir.[12] Ancak en yaygın çalışmalar tipolojik tanımlama ve analoji üzerinedir.[13] Bu çalışmalarda bazı detaylar aslında analojik kuram çerçevesinin oluşmasına yardımcı olmuştur. Örneğin süvari figürünün işlendiği betimlerin tarihsel veri çerçevesinde tarihlendirilmesi mümkündür. Fakat tipolojik ayrımın net olarak ortaya konması gerekir. Çünkü Ürdün'de yapılan çalışmalarda Attan önce eşeğe binildiği ile ilgili değerlendirmeler mevcuttur.[14] Hatta MÖ 2300 ile MÖ 2000 arasında tarihlendirilen bazı süvari betimlemelerinde binek hayvanı olarak kullanılan canlının olarak at mı? ya da eşek mi? olduğu konusu ile ilgili belirsizlik bulunmaktadır.[15] MÖ 2. Binyıl öncesinde eşekten melezlenen Kunga isimli bir atgilin Suriye'de yaygın kullanıldığı ve Mezopotamya'da kabartmalara işlendiği bilinmektedir.[16] Buna karşın MÖ 2. binyılın ilk çeyreği ve sonrasına tarihlendirilen at figürünün

[6] Bingöl 2016, 348-351.
[7] Bingöl 2016, 350.
[8] Yardimciel *ve diğ.* 2016, 56, Kökten 1944, 667-668.
[9] Bingöl 2016, 350.
[10] Yardimciel *ve diğ.* 2016, 60.
[11] Chalmin *ve diğ.* 2003, 1592, Canoles *ve diğ.* 2021, 4.
[12] Benedict 2009, 143-172.
[13] Bingöl 2016; Çiftçi 2023.
[14] Ajlouny *ve diğ.* 2012, 105-106.
[15] Owen 1991, 260, 270.
[16] Bennett *ve diğ.* 2022, 1-4; Ünal 2023, 47.

işlendiği örneklerin yorumlaması kolay olmuştur.[17] Bu dönemden itibaren at üstünde ok atan insan tasvirleri belirgindir.[18] Yapılan arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkarılan buluntular atın binek hayvanı olarak kullanılmasının Orta Tunç Çağı'nda ortaya çıktığını göstermektedir.[19] Yukarıdaki bilgilerden süvari betiminin kaya üstü resimlerinde en erken Orta Tunç Çağı'ndan itibaren kullanıldığı açıktır. Ancak betimlerin tarihi seyri oldukça geniştir. Çalışmalardan ortaya konulacak zaman aralığı coğrafyaya, döneme ve kültürlere göre değişkenlik gösterir. Bu sebeple her ne kadar Orta Tunç Çağı TPQ olarak kabul edilse de Orta Çağ'da dahi süvari figürlerinin yapıldığına tanık olunur.[20]

4. Borluk Vadisi'ndeki Süvari Betimlemesi

Borluk Vadisi'ndeki süvari betimlemesi vadinin ortalarında, Ataköy'e yakın kayalık alanda konumlanır (Fig. 1). Tekil bir figür olduğundan dolayı Borluk Vadisi kaya üstü resimlerinin en özel betimlerinden birisini oluşturur. Yüksekliği 6 cm, uzunluğu 10 cm olan figür kazıma ve vurgu tekniğinin bir arada kullanılması ile oluşturulmuş olup, (Fig. 2) kazıma işlemi sonrasında kaya yüzeyinden birkaç ton daha koyu bir yüzey elde edilmiş ve bu yüzeyin şekillendirilmesi ile süvariye dönüştürülmesi sağlanmıştır. Tasvirin yapıldığı bazalt kayalık alan düz olduğu için çizim işleminden önce ayrı bir işlemin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Farklı örneklerde olduğu üzere buradaki binicinin at üzerindeki konumu belirgin olmakla birlikte, ayakları aşağı sarkmamış, dolayısıyla detay çizimi yapılmamıştır. Atın yelesi dışında ayrıntıları belirgin değildir. Sağ arka ayağının geriye doğru, sol ön ayağının ise öne doğru kavisli olması, yürür vaziyette betimlendiğini göstermektedir. Binici ve at arasındaki fizyoloji orantılıdır. Buna karşın figürlerdeki ayrıntılar tam belirgin olmadığından, kaya üstü resimlerinde karakteristik özellik olan silüet betimleme söz konusudur. Süvari figürünün Kervan ve Katran adlı hayvan betimlemelerin bulunduğu panolarda yer almaması, tek başına ayrı bir lokasyonda olması, bu resmin ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır (Fig. 3).

Borluk Vadisi kaya üstü resimlerindeki hayvan figürlerinin sayısal dağılımı homojen değildir. Yaban keçisi ve geyik-ceylan figürlerinin çokluğu dikkat çekmektedir (Fig. 4).

[17] Kelekna 2009, 7.
[18] Kelekna 2009, 16.
[19] Kanne 2025, 110-111.
[20] Uyanık 1974, 78; Tümer 2017, 79; Özgül 2021, 809; Beyazıt 2018; Göktürk 2025, 94-95.

Fig. 1: Borluk Vadisi ve Yükseklik Profili (Borluk Vadisi'nin doğu kesiminde başlayan yükselti Azat Köy'e doğru 100 metrelik bir eğimle alçalmaya başlamış ve Azatköy'ün olduğu bölümde 1800 rakıma kadar düşüş göstermiştir. Doğudan batıya doğru akan Borluk Suyu, kaya resimlerin yoğunlaştığı Ataköy ve Azatköy arasında 100 metrelik bir eğime sahiptir).

Fig. 2: Borluk Vadisi Süvari betimlemesi

Fig. 3: Kervan Panosu

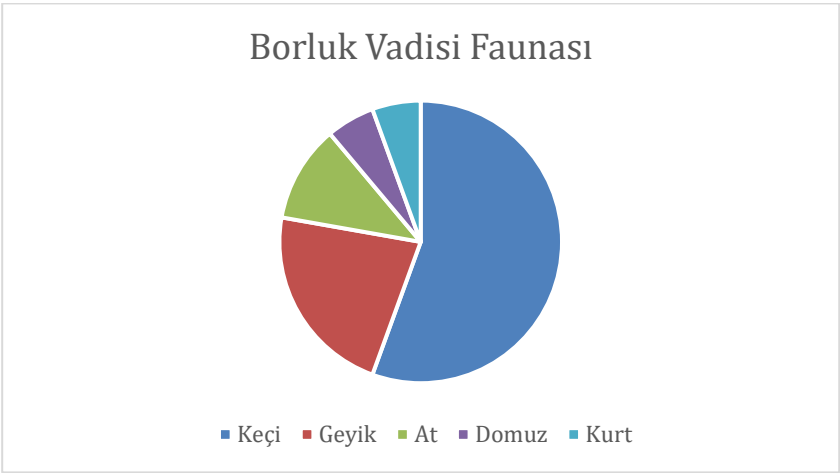

Fig. 4: Borluk Vadisi kaya resimlerinde betimlenen hayvan yoğunluğu gösteren grafik

At, domuz ve kurt figürleri resimler içerisinde yaklaşık %25'lik oranı oluşturmaktadır. At, domuz ve kurt betimlemelerinin ise daha az olduğu anlaşılmaktadır. Belki de grafiğe yansıyan oranlar aynı zamanda yapıldığı dönemde bölgenin hayvan popülasyonunu yansıtmaktadır. Ancak bunun sadece bir yorumlama olduğunu belirtmek gerekir. Yabanıl av hayvanlarının Borluk Vadisi kaya üstü resimlerinde yoğun olarak betimlenmesi, bölgede

yaşayan dönem insanları için bir nüfus yoğunluğunun da gerekçesidir. Dolayısıyla verimli arazi ve su kaynaklarının çokluğu, Erken Tunç Çağı'nda Borluk Vadisi'nde nüfus hareketliliğinin olmasının en büyük belirleyicisi olmuştur.

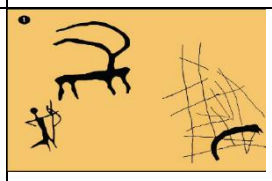
No	Yer	Fotoğraf	Kaynak
1-	Kars-Dolaylı		A. Ceylan[21]
2-	Şırnak-İdil		B. D. Göktürk[22]
3-	Antalya-Elmalı		A.Ceylan-T. Aydın[23]
4-	Saymalıtaş		A.Yılmaz- A.Daşman[24]
5-	Kırgızistan		O. Özgül[25]
6-	Ardahan-Çıldır		A.Ceylan - M. Karageçi[26]
7-	Kars-Borluk		A. Yardimciel[27]

Fig. 5: Kaya Üstü Resimlerindeki Seçilmiş Süvari Betimlemelerinden Örnekler

[21] Ceylan 2018, 22.
[22] Göktürk 2025, 93.
[23] Ceylan-Aydın 2021, 549.
[24] Yılmaz-Daşman 2010, 151.
[25] Özgül 2022, 70.
[26] Ceylan-Karageçi 2020, 46.
[27] Yardimciel 2016, 57.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu'da ve farklı coğrafyalarda süvari betimlemeleri bulunmaktadır (Fig. 5). Bu betimlemelerin her biri tasvir edildikleri bölgenin kültürel yapısı ve coğrafyasına bağlı olarak değişkenlikler barındırır. Ayrıca bu resimlerin yapılış biçimleri ve tarihleri farklılıklar gösterebilmektedir.[28] Borluk Vadisi'nde tek bir örnekle temsil edilen süvari figürünün, farklı bölgelerdeki örneklerden detayda ayırıcı bir özelliği yoktur. Ancak Borluk'daki kaya üstü resimlerinin sayısal oranından farklı biçimde tek bir örnekle sembolik bir sayı ifade etmesi, özelde ayrı bir öneme sahip olduğunu kanıtlar. İlave olarak süvari figürlerinin tarihsel süreç içerisinde kaya üstü resimlerine aktarılma döneminin olması, Borluk Vadisi kaya üstü resimlerinin tarihlendirilmesi ile ilgili de fikir vermesi bakımından ayrıca değerlidir. Her ne kadar Katran ve Kervan panoları içerisinde bulunmasa da, resimlerin tamamının bir döneme işaret etmesi olağandır. Bu nedenle tarihlemede süvari figürü için önerilen Orta Tunç Çağı, diğer Borluk Kaya üstü resimlerine de bir altlık oluşturur.

Borluk Vadisi'nin batı ucunda bulunan Azat Höyük, Erken Tunç Çağı'nda bölgede yerleşik yaşamın olduğunu kanıtlamaktadır. O halde süvari betimlemesinin Orta Tunç Çağı'nda çizildiği göz önünde bulundurulursa, kültürel sürecin uzun yıllar devam ettiği gerçeği ortaya çıkar. Süvari figürü aynı zamanda bir güç timsalidir. Bu sebeple Tunç Çağlarının karakteristik durumunu gösteren savaş olgusu ve yerleşim birimlerinin bu olgu çevresinde örgütlenmesi, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Borluk Vadisi'nin ayrı bir incelemeye tabii tutulması gerekliliğini göstermiştir. İleride yapılacak kazı çalışmaları, bu ayrıntıların ortaya konmasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu şekilde Borluk Vadisi kaya üstü resimlerinin yapanları ve yaptıranları ile ilgili kesin bilgiler elde edilebilir.

Yazarların Katkısı / *Author Contributions*: Çalışmaya; Yazar 1: % 25, Yazar 2: % 25, Yazar 3: % 25, Yazar 3: % 25 oranında katkı sağlamıştır. / To work; Author 1: 25%, Author 2: 25%, Author 3: 25%, Author 1: 25% contributed to the study.

Çıkar Çatışması / *Conflicts of Interest:* Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The authors declare no conflict of interest.

Kaynakça

Ajlouny, F.-Douglas, K.-Khrisat, B.-Mayyas, A. 2012, "Laden Animal and Riding Figurines from Hirbet ez-Zeragon and Their Implications for Trade in the Early Bronze Age", A. Berlejung – J. Kamlah (Eds), *Sonderdruck Aus Zeitschrift Des Deutschen Palastina-Vereins*, 128/2, Harrassowitz Verlag.

Benedict, J. B. 2009, "A Review of Lichenometric Dating and Its Applications to Archaeology", *American Antiquity*, 74/1, 143-172.

Bennett, E. A.-Weber, J.-Bendhafer W.-Champlot, S.-Peters, J.- Schwartz, G. M.-Grange, T.-Geigi, E. M. 2022, "The Genetic Identity of the Earsliest Human-Made Hybrid Animals, the Kungas of Syro-Mezopotamia", *Science Advances,* 8/2, 1-10.

Beyazıt, M. - Göktürk, B. D. 2022, "Yandaklıdere Petroglifleri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 10/1, 1-44.

[28] Yılmaz-Daşman 2010, 151; Ceylan 2018, 22; Göktürk 2025, 93.

Beyazıt, M. 2018, "Aizanoi Zeus Tapınağı'ndaki Türk İzleri", E. Özer (Ed), *Aizanoi,* Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Bingöl, A. 2016, "Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kaya Üstü Resimleri", *Sutad*, 39, 347-355.

Canoles, F. M.-Troncoso, A.-Armstrong, F.-Venegas, J. C.-Artigas, D. 2021, "Rock Paintings, Soot, and the Practice of Merking Places. A Case Study in Nort-Central Chile", *Journal of Archaelogical Science: Reports,* 36, 1-11.

Ceyhan, A.- Karageçi, M. 2020, "Doğu Anadolu Kaya Resimlerindeki Süvari Resimleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 403/68, 42-49.

Ceylan, A. 2018, "Doğu Anadolu'da Erken Dönem Türk İzleri III Kars-Digor (Dolaylı) Kaya Resimleri", *18. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1-30.

Ceylan, A.-Aydın, T. 2021, "Elmalı Kaya Resimleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/1, 535-556.

Chalmin, E.-Menu, M.-Vignaud, C. 2003, "Analysis of Rock Art Painting and Technology of Palaeolithic Painters", *Measurement Science And Technology, İnstitute of Physics Publishing*, 14, 1590-1597.

Çiftçi, M. 2023, "Borluk Vadisi Kaya Resimlerinin Sanatsal Açıdan Önemi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/3, 1177-1192.

Dewdney, S.-Kidd, K. E. 1962, *Indian Rock Paintings of the Great Lakes*, Toronto: Universtiy of Toronto Press.

Göktürk, B. D. 2025, "Şanlıurfa Şuayp Şehri Ören Yeri Kaya Resimleri", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/1, 68-109.

Kanne, K. 2025, "Horse Domestication and Early Use", K. Kanne – H. Benkert - C. M. L. V. V. Qui *(*Eds), *Harnessing Horses From Prehistory to History: Approaches and Case Studies*, Leiden: Sidestone Press.

Kelekna, P. 2009, "The Politico-Economic Impact of the Horse on Old World Cultures: An Overviev", *Sino-Platonic Papers*, 190, 1-31.

Kökten, İ. K. 1944, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, 8/32, 659-680.

Metin, H.-Durukan, A, 2022, "Iğdır Melekli'deki Delikkaya Yerleşimi: İlk Gözlemler", *Amisos-1 (Orta Aras Havzası Özel Sayı)*, 56-63.

Metin, H. 1998, "Pisidia Altıkapılı Kaya Kilisesi'ndeki Kaya Üstü Resimlerine (Petroglif) İlişkin Bir Gözlem", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (ek 17), 164-176.

Owen, D. I. 1991, "The First Equestrian: An Ur III Glyptic Scene", *Acta Sumerologica,* 13, 259-273.

Özgül, O. 2021, "Artvin Arılı (Demirkapı) Yaylası Kaya Resimleri", *Belleten*, 85/304, 781-818.

Özgül, O. 2022, "Kırgızistan/Issık Göl-Çiyim Taş Kaya Resimleri", *19. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 59-79.

Sainz, C. G.-Toca, R. C. 2003, "The Cave of Altamira", P. Arias – G. González - L C. Teira (Eds), *On The Occasion Of The Centenary Of El Castillo (1903-2003), Hugo Obermaier-Gesellschaft für Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit e.V. 45. Annual Congress,* Santander: Universidad de Cantabria, 67-87.

Tümer, H. 2017, *Van-Hakkari Dağlık Bölgesi Kaya Resimleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Uyanık, M. 1974, *Petroglyphs of South-Eastern Anatolia*, Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.

Ünal, A, *Eski Anadolu'da Ulaşım, Tarım, Savaş Alanları ve Spor Aracı: Güç ve Zenginliğin Simgesi Atın Tarihi*. İ. Küçükyıldız – B. Söylemez – U. Karcıoğlu (eds.), Ankara: Ançay Yayınları, 29-77.

Yardimciel, vd. 2017, "Kaya Resimleri Örneğinde Borluk Vadisi Ekolojisinin Yansıması: Bir Eski Çağ Kesiti", *Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9/2, 52-60.

Yılmaz, A.-Daşman, A. 2010, "Saymalı Taş'ın Bronz Dönemi Petroglifleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 5/1, 143-159.